

tás, mind a tudományelméleti reflexió határainak *tágításához*.

(b) Azonban a határok tágíthatósága a mindenkori nyelvészeti elméletek és a mindenkori tudományelméleti rendszerek sajátosságainak függvényében jól definiálható *korlátokba* ütközik, amelyek nem hághatók át."

Kertész – mint maga is hangsúlyozza – nem akar egyik tudományelmélet kizárólagosan helyes vagy hasznos volta mellett sem érvelni. Azt azonban sikerült meggyőzően megmutatnia, hogy mindegyik hasznos, és mindegyiknek megvannak a maga korlátai. Mint jó szerszámok, nyilván különböző „bajok”, dilemmák és problémák kezelésére alkalmasak. A három episztemológiai irányzat egymással sem mindenben kompatibilis. Ismeretes, hogy az analitikus tudományfilozófia alapvetően szemben áll a naturalizált és a szociologizált episztemológiával. Sőt, ez utóbbi két irányzat bizonyos iskolái egymástól is erősen eltérnek. Bár például a Bloor-féle „erős program” magát naturalistának vallja, és a társadalmi (szociológiai) tényezőket korántsem tekinti kizárólagosnak a (egyebek

között a nyelvészeti) megismerésben, hanem elismeri a (kognitív) pszichológiai faktorok szerepét is. És osztja a *Willard Quine*-féle naturalizált tudományelméletnek azt a kiindulópontját is, hogy az analitikus tudományfilozófia apriorisztikus és normatív alapállása tarthatatlan és reflektív, illetve empirikus (pszichológia-szociológiai) megalapozást igényel.

A *Nyelvészet és tudományelmélet*rendkívül jól szerkesztett könyv, a szerző okfejtései világosak, argumentációja meggyőző, a munka szerkezete jól felépített, könnyen követhető. Kertész könyve ráadásul nemcsak logikailag, hanem didaktikailag is igen kiváló. Így a kutatók mellett a graduális és a doktorandusz hallgatóknak is bátran ajánlható, a felsőoktatásban jól használható kézikönyvnek is tekinthető. Én magam, amellet, hogy tudományfilozófusként sokat okultam belőle, fel fogom használni a doktoriskolámban is. (*Kertész András: Nyelvészet és tudományelmélet. Nyelvtudományi értekezések 150. sz., Akadémiai Kiadó, 2001. 92 p.*)

Fehér Márta
egyetemi tanár (BME)

István Hargittai: *The Road to Stockholm*

Bár manapság sok más nagyon jelentős tudományos díj van – egyik-másik összege még meg is haladja a Nobel-díjét, amely melleleg nem állandó összeg, mert az a Nobel Alapítvány mindenkori évi gazdálkodásától függ –, egyik sem vetekszik a Nobel-díj jelentőségével és általános társadalmi elismertségével. A Nobel-díjat és elnyerőit szinte mítosz övezi. Hargittai István könyve hiteles, ugyanakkor érdekes és élvezetes leírását adja a Nobel-díj alapítása és odaítélése körülményeinek és az elmúlt száz év, ezen belül különösen az

utolsó négy évtized fizikai, kémiai és élet-tani-orvostudományi Nobel-díjasai életútjának. Ennek különleges színt ad az a hetven beszélgetés, amelyet a szerző a díjazottakkal folytatott.

Több is a mű, mint a Nobel-díjasok munkásságának, életútjának bemutatása. Tulajdonképpen az egész tudományos élet, annak minden pozitív és negatív vonása kirajzolódik a fejezetekből. Talán szerencsésebb lett volna a címben *Road* helyett *Roads*-t írni, hiszen a kutatói magatartások, szemléletek és pályák, melyek végül is a Nobel-díj elnyerésére vezettek, rendkívül különbözőek: sok út vezethet el a legnagyobb tudományos elismerésig. (El térően azonban a „minden út Rómába ve-

zet” mondástól, minden különbség ellenére vannak nagyon fontos elemek, melyek meghatározó fontosságúak voltak a Nobel-díj elnyerésében.) A Nobel-díjasok között van, akinek már az apja is világhírű tudós, sőt Nobel-díjas volt (Niels Bohr fia, Aage Bohr), és van olyan is, aki a legnyomorúságosabb körülmények között töltötte gyermekkorát, 16 éves koráig még csak egy könyve sem volt, és végig keményen küzdve jutott el a csúcra, mint Roald Hoffmann.

Nagyon érdekes, elgondolkoztató és sok elterjedt félreértést eloszlató a Nobel-díj alapításáról, Alfred Nobel végrendeletéről, a díjazást meghatározó ún. Statutumokról, és a díj átadásának körülményeiről szóló első fejezet. A legfontosabb talán az, hogy Nobel akaratának megfelelően, a díj a legjelentősebb tudományos *felfedezés*, és nem a legnagyobb tudományos munkáság, mégoly jelentős életmű elismerése. Annak idején nagy vihart kavart Svédországban, hogy Nobel végrendelete határozottan nemzetközi díjat kívánt alapítani, az elismerést függetlenné kívánta tenni attól, hogy az adott személy skandináv-e vagy sem.

Áttekintve az elmúlt száz évnek a Függelékben felsorolt fizikai, kémiai és élet-tani-orvostudományi Nobel-díjait, kitűnik, hogy alig van olyan díjazott, aki a tudományos utókor ítélete alapján érdemtelenül részesült volna ebben az elismerésben. Annál nagyobb azoknak a száma, akik bőségesen rászolgáltak volna a díjra, de nem nyerték azt el. Ezért érthető, hogy az utolsó fejezet éppen azokkal foglalkozik, akik rendkívüli jelentőségű felfedezéseket tettek, de a Nobel-díjat nem kapták meg. Az egyik ok adott a Statutumok azon megkövetésével, hogy egy díjat legfeljebb három személynek lehet odaítélni. (Azonban az 1923. évi élet-tani-orvostudományi Nobel-díjat Banting és McLeod kapta, holott az inzulin felfedezésében Bantingnek és Best-

nek volt oroszlánrésze, tehát Best is részese lehetett volna a díjnak, nem is említve, hogy McLeod legfontosabb hozzájárulása az volt, hogy nem gördített akadályokat Banting és Best kutatásai elé.) A másik ok is kézenfekvő: több nagyszerű felfedezés születik, mint amennyit díjazni lehet. Mégis több olyan tudománytörténeti jelentőségű tudóst mellőztek, aki erre feltétlenül rászolgált volna, és egyik-másik esetben megosztással vagy helyettesítéssel a későbbi rossz érzéseket meg lehetett volna előzni. Néhány ilyen név a kémia területéről: Mengyelejev, Bernal, Lewis, Lise Meitner. (Meitner – igaz, hogy csak halála után – azzal kapott kárptólást, hogy a 109. elemet róla nevezték el.) Az is kétségtelen, hogy olyanok is részesültek a díjban, akik nem érdemelték meg.

Több fejezet részletesen elemzi, hogy milyen tényezők játszottak szerepet a későbbi Nobel-díjasok esetében a tudomány iránti érdeklődés felkeltésében. Érdekes, de nem tűnik lényegesnek a középiskolai tanár személye, annál lényegesebb természetesen a későbbi tudományos környezet hatása. Feltűnő, hogy többek esetében jelentős volt egy 1926-ban megjelent könyv, Paul de Kruif *Bacillusvadászok* című műve. (A könyv a harmincas években magyar fordításban is megjelent. Érdemes lenne újra kiadni!) Részletesen és alaposan foglalkozik a szerző a tudományos kutatói pálya különböző jellemzőinek szerepével. Különösen érdekes a hátrányos helyzet hatásának bemutatása. Közismert, hogy a díjazottak születési helye (eredeti állampolgársága) és a díj elnyerésekor állami gyakran nem azonos. Sokaknak, köztük a magyar, illetve magyar származású Nobel-díjasok majd mindegyikének szembe kellett néznie azzal, hogy – legalábbis bizonyos szempontból és bizonyos ideig – idegennek érezhették magukat. Sokak, és nem csupán a Nobel-díjasok esetében, a

hátrányos helyzet annyiban válhat előnyössé, hogy nagyobb erőfeszítésre készíti az egyént. Bizonyos kisebbségi felhajtóerő működik, persze csak akkor, ha a kisebbségi helyzet nem jelent nagymértékű elnyomást, nem gördít leküzdhetetlen akadályt a tehetség kibontakozása elé.

Ha összegeznénk a különböző nemzetek Nobel-díjasainak számát, és összehasonlítanánk a díjazottak tényleges számával, az előbbi érték lényegesen meghaladná az utóbbit. Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy időben változhat az állampolgárság, a nemzeti hovatartozás érzése vagy a vallás. A valamilyen szempontból elfoglalt értékelők azután azt veszik figyelembe, ami számukra kedvező.

A politikai tényezők néhány esetben súlyos szerepet játszottak. Ossietzky, a nagy német pacifista Békedíjjal való kiténtetése miatt Hitler megtiltotta a német állampolgároknak a Nobel-díj elfogadását. Ezért Kuhn az 1938. évi, Butenandt az 1939. évi kémiai és Domagk az 1939. évi élettani Nobel-díjat csak a háború után vehette át. Politikai megfontolások miatt nem vehette át az 1958-ban neki ítélte irodalmi Nobel-díjat Borisz Paszternák szovjet író,

az 1975. évi Nobel-békédíjat a rendszerrel szemben álló Andrej Szaharov szovjet fizikus. (Esetében a felesége vette át a díjat Oslóban.)

Nagyon érdekes és tanulságos az a fejezet, mely azt tárgyalja, hogyan változtatja meg a Nobel-díj a díjazottak életét. Ez részben személyiségi, részben életkori kérdés. Sok esetben a kiténtetett nem tud ellenállni a meghívások tömegének, és szinte teljesen felhagy a tudományos munkával. Ennek az ellenkezőjére is van több példa. A legjellegzetesebb Sangeré, aki 1958-ban egyedül, 1980-ban pedig megosztva nyerte el a kémiai Nobel-díjat.

Adatokban és gondolatokban gazdag, és egyben gondolatébresztő Hargittai István könyve, melynek olvasását a természettudományok iránt érdeklődők számára csak a legmelegebben ajánlhatjuk. Az angol nyelvű könyv ugyan Magyarországon is kapható, de kiadása magyar nyelven is nagyon hasznos lenne. (*István Hargittai: The Road to Sockholm – Nobel Prizes, Science, and Scientists. Oxford University Press, Oxford, 2002, 342 p.*)

Beck Mihály
az MTA rendes tagja

Szekfű Gyula *Rövid magyar történet* *1606-1939*

Varsányi Erika történész régi otthoni anyagok rendezésekor, kották alatt bukkant rá egy, a magyar történelem utóbbi három évszázadát tárgyaló, kézírásos, de jól olvasható és pontos filológiai hivatkozásokkal ellátott tanulmányra, amelyen „Szekfű Gyula, angol történelem” megjegyzés árulkodott a szerző személyéről. A Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára alapos vizsgálattal igazolta, hogy a mű eredeti,

publikálatlan Szekfű-kézirat, amelynek angol kiadásra szánt fordítása a háború alatt tűnt el a Nemzeti Bank széfjéből. Érdekes módon a Hetedik könyv fejezetcímmel kezdődik és a Tizenharmadik könyvvel fejeződik be. A könyvek előtt rövid áttekintés vezet be az adott korszak fő magyar és nemzetközi viszonylataiba, címet Szekfű nem adott, jelenlegi címét a szerkesztőktől kapta. A kiadó megtartotta a szerző szavait, stílusát, néhány kibetűzhetetlen, vagy az olvasó számára talán kevésbé érthető szavát a mai helyesíráshoz alkalmazkodva szögletes zárójellel jelzi.

Szekfű a nagy szintézisből ismert alapossággal taglalja a magyar sorsot megha-